

УДК 739.2:303.82-057.4](477)“19”
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2022.21.082>

КОСТЮЧЕНКО КАТЕРИНА

аспірантка Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1466-8365>

KOSTIUCHENKO KATERYNA

a postgraduate student at the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine).
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1466-8365>

Бібліографічний опис:

Костюченко, К. (2022) Життєвий і науковий шлях дослідників українського золотарства в радянську епоху. *Матеріали до української етнології*, 21 (24), 82–92.

Kostiuchenko, K. (2022) Life and Scientific Path of Ukrainian Goldsmithing Researchers in the Soviet Union Era. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 21 (24), 82–92.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2022. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

**ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ДОСЛІДНИКІВ
УКРАЇНСЬКОГО ЗОЛОТАРСТВА В РАДЯНСЬКУ ЕПОХУ**

Анотація / Abstract

Вивчення ювелірної справи в Україні та наукових здобутків у процесі дослідження мистецтва золотарства зумовлено насамперед поверненням до власної української автентичності й необхідністю реконструкції різних історичних періодів з метою активного осмислення своїх культурних цінностей. Мета роботи – дослідження життя й наукових успіхів українських учених у царині вивчення українського золотарства під тиском радянського впливу на культурний простір. Для здійснення поставленої мети застосовувалися історіографічний, аналітико-синтетичний та порівняльно-зіставний методи. У статті підкреслено негативний вплив радянської влади крізь призму життєвого й творчого шляху вчених, які досліджували українське золотарство XVI–XIX ст. У розвідці не лише висвітлено наукові доробки в плані дослідження українського золотарства таких українських учених, як В. Перетц, Д. Щербаківський, М. Петренко, а й здійснено аналіз їхнього життєвого та наукового шляху в радянську епоху. Робота буде цікава всім, хто захоплюється історією розвитку ювелірної справи в Україні. У подальшому її можна використовувати для вивчення артефактів, пам'яток матеріальної культури, дослідження культурних пластів у різні історичні періоди, осмислення наукових здобутків у дослідженні ролі та впливу ювелірного мистецтва на формування національної ідентичності та глобального культурного простору.

Ключові слова: ювелірна справа, обробка благородних металів, історіографія, культурологія, мистецтво.

The study of jewelry in Ukraine and scientific achievements in the process of researching the art of goldsmithing is determined primarily by the return to our own Ukrainian authenticity and the need to reconstruct different historical periods in order to actively comprehend our cultural values. The article's purpose is to research the life and scientific achievements of Ukrainian scholars in terms of studying Ukrainian goldsmithing under the pressure of Soviet influence on the cultural background. To achieve this goal, historiographic, analytical-synthetic and comparative-contrastive methods were used. In her article, the author emphasizes the negative influence of the Soviet authorities through the prism of the life and creative path of scholars who studied the 16th–19th-century Ukrainian goldsmithing. The article not only highlights scientific achievements of such Ukrainian jewellery-researchers as Volodymyr Peretts, Danylo Shcherbakivskiy, Mark Petrenko, but also analyzes their

life and scientific path in the Soviet era. The work is recommended for anyone who is interested in the history of Ukrainian jewellery development. In the future, it can be used for researching artifacts and monuments of material culture, for deeply observing cultural strata in different historical periods, and for comprehending of scientific achievements in the study of jewellery's role and influence on the formation of national identity and global cultural space.

Keywords: jewellery, precious metals processing, historiography, cultural studies, art.

Вступ

З кінця XIX ст. виробу українських золотарів XVI–XIX ст. приваблювали чудовим декором, розмаїтістю оздоблення та реалістичним відтворенням сюжетики. Такі історичні пам'ятки допомагали вивченню історії ювелірної справи в Україні, а також української геральдики та сфрагістики як у мистецтвознавчому, так і в культурологічному аспекті. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що у творах золотарського мистецтва відбилися форми архітектури, скульптури, декоративні мотиви флори і фауни, характерні лише для української місцевості.

З утворенням у 1922 році срср (союзу радянських соціалістичних республік) відбувалося утвердження радянської влади на теренах України. Це, звісно, вплинуло й на дослідження ювелірної справи в країні, адже контролювалися всі аспекти наукової діяльності. Розгляд ювелірних виробів часто здійснювався крізь призму культурного впливу польського та російського народів, водночас вивчення автентичності часто залишалося поза дослідницьким фокусом. Поверхове вивчення ювелірної справи в радянські часи підтвердило факт необхідності дослідження українського золотарства сьогодні, спираючись на наукові та історичні джерела.

Із 20-х років XX ст. розпочався новий етап ґрунтовного вивчення українського золотарства XVI–XIX ст. Саме тому важливо відтворити історію дослідження пам'яток ювелірного виробництва на території України. Зокрема, опис та реконструкція даних, отриманих науковцями протягом XX ст., у період їх активних досліджень, допоможе показати реальні факти радянського впливу на інтерпретацію історичних артефактів.

Наприклад, у роботі М. Столяр показано, яку роль відігравали міфологічні сюжети в ювелірних виробках княжого Києва (X – перша половина XIII ст.) та як вони трансформувалися в сучасному образотворчому та декоративно-прикладному мистецтві. Відзначено різні ювелірні

техніки, серед них – філігрування, використання гарячої емалі, гравіювання, чорніння [5].

О. Барбалат зазначає, що в епоху раннього Середньовіччя найбільшим центром золотарства на сучасних українських землях був південь Кримського півострова, на що значно вплинула Візантійська імперія. Дослідник розкриває важливість техніки гарячої емалі в процесі виготовлення ювелірних прикрас виробниками-золотарями. Крім цього, автор порівнює обробку дорогоцінних металів в різних культурах: єгипетській, грецькій, римській та скіфській [1].

О. Кухтій вивчає проблему радянського впливу на сферу мистецтва, зокрема через зростання частки масової культури, що стала інструментом просування шаблонів та стереотипів. Це спричинило знецінення ювелірної справи в межах українського культурного простору. До тимчасового занепаду ювелірного ремесла призвели процеси націоналізації та монополізації галузі. Ювелірне мистецтво вважалося лише джерелом поповнення державної казни, водночас нівельювалися будь-які прояви автентичності українського народу в предметах матеріальної культури [2].

Г. Ріелло у своїй роботі показує, яким чином матеріальна культура впливає на всесвітню історію. Скажімо, автор звертає увагу на будь-які історичні артефакти: товари, предмети розкоші, інструменти. Дослідник відображає основні напрями глобального континууму та вплив «матеріального повороту» на нього [11].

І. Ростад вивчає скандинавські жіночі старовинні прикраси, акцентуючи увагу на тому, що вони використовувалися як маркер національної ідентичності, яка формувалася й трансформувалася постійно під впливом соціальних та політичних чинників. Детальний аналіз матеріальної культури допомагає визначити закономірності процесу виробництва [12].

Отже, метою роботи є дослідження життєвого шляху вчених і наукових здобутків у галузі вивчення виготовлення

ювелірних виробів та обробки дорогоцінних металів у різні історичні періоди, негативного радянського впливу на дослідження української автентичності в мистецтві. Предметом стали роботи українських науковців, пов'язаних із вивченням золотарства на території України.

Матеріали та методи

Теоретичною базою нашої розвідки стали наукові дослідження сучасних учених, які займалися вивченням питань, пов'язаних із виготовленням ювелірних прикрас та обробкою дорогоцінних металів на теренах Європи, Азії, Африки та ін. У цих роботах розглядалися техніки та практики золотарства, предмети матеріальної культури і їх особливості, здійснення торгового обміну між державами та прокладання торговельних шляхів, використання ювелірних прикрас як інструментів соціалізації.

У представлених студіях також розглянуто наукові роботи ключових дослідників українського золотарства в радянський період (20–70-ті роки ХХ ст.): «Потиры Киево-Межигорского монастыря по данным 1877 года» В. Перетца [3], «Готичні мотиви в українському золотарстві» [9], «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» [8], «Оправи книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст.» Д. Щербаківського [10], «Українське золотарство XVI–XVIII століть» М. Петренка [4]. Згадані роботи проаналізовано стисло, з узагальненням основних наукових здобутків.

Досліджуючи життєвий і науковий шлях дослідників українського золотарства, авторка цієї статті застосувала історіографічний, аналітико-синтетичний та порівняльно-зіставний методи. Історіографічний метод використано з метою відновлення подій, фактів і процесів у хронологічній послідовності, тобто життєвий та науковий шлях дослідників розглядався комплексно від народження до смерті. Описувалися основні віхи наукового життя, впливи на формування особистостей, перешкоди на шляху до досягнення цілей з боку радянської влади. Паралельно з розглядом життєвих фактів докладно характеризувалися наукові здобутки саме в галузі українського золотарства, зокрема наукові експедиції, проведення археологічних розкопок, спо-

стереження за культурою, віднайдення та повернення історичних пам'яток, що мають культурну цінність, написання наукових праць.

Аналітико-синтетичний метод застосовано задля визначення основних теоретичних аспектів вивчення ювелірної справи, показу різних поглядів щодо вивчення золотарства у світі. Акцентувалася увага на технологіях виробництва, різних історичних сприятливих та несприятливих умовах розвитку ювелірної галузі, предметах матеріальної культури та їх походження, історичної та соціальної реконструкції. На основі різних фактів здійснювався аналіз основних напрямів сучасних досліджень і наукових перспектив у подальшому.

Порівняльно-зіставний метод використано для зіставлення результатів авторського дослідження з результатами інших науковців, які працювали в галузі вивчення обробки дорогоцінних металів у різних країнах світу. У роботі також побіжно порівнювалися життєві й наукові шляхи українських дослідників, котрі займалися вивченням українського золотарства. Панорамно окреслювалися основні віхи розвитку ювелірного мистецтва в Україні та зіставлялися різні історичні періоди становлення золотарства.

Застосування вказаних методів дало змогу комплексно підійти до розгляду ключових питань, пов'язаних із вивченням українського золотарства.

Під час дослідження був застосований також історіографічний метод, який може бути необхідним для подальшої культурно-історичної та соціально-політичної реконструкції основних віх розвитку українського золотарства. Комплексне дослідження здійснювалося за допомогою активного включення аналітико-синтетичного та порівняльно-зіставного методів.

Результати

На теренах сучасної України збереглися вироби з металу, що датуються ще часами енеоліту (V–III тис. до н. е.). Майстрів, які займалися обробкою металів, називають «золотарями» («злотниками»). Розквітом українського золотарства стало XVII–XVIII ст. Основними центрами були такі міста, як Київ, Харків, Львів, Чернігів, водночас у цьому напрямку розвивалися Ніжин, Ромни, Переяслав, Стародуб, Полтава.

Серед найбільш поширених технік використовувалися такі, як кування, плавлення, витягування дроту, лиття; з метою оздоблення металевих виробів застосовувалися золочення, чернь, гравірування, карбування, філігрань, емаль. Виготовлялися срібні та золоті жіночі прикраси (ланцюжки, сережки, каблучки, діадеми), предмети церковного вжитку (хрести-енколпіони, прикраси для храмів, складні іконки).

Замовниками виробів, виготовлених за допомогою металообробки, ставали вихідці з козацької старшини, які власним коштом оздоблювали церкви та монастирі не лише Лівобережної, а й Правобережної України. Найбільша колекція українського золотарства зберігається у філії Національного музею історії України (Скарбниці Національного музею історії України) [13; 6].

Життєвий і науковий шлях В. Перетца. В. Перетц (1870–1935) – український філолог, дослідник української літературної творчості, теорії літератури, давніх пам'яток української творчості [3].

В. Перетц прагнув залучити молодь до наукової праці не лише з дослідження ювелірних виробів, а й з історії української літератури, зокрема в напрямку вивчення найдавніших українських пам'яток XVI–XVIII ст., створення їх каталогу та видання повної бібліографії [20]. Крім цього, для науковця важливими були публікації збірників драми та пісень, збирання діалектологічних матеріалів. Учений розробив програму для всебічної роботи з уніфікації граматики, створення лексикографічної бази. Філологічна секція Українського націоналістичного товариства (УНТ) за часів керування В. Перетца була однією з найрезультативніших [7].

У 1920 році В. Перетц стає дійсним членом Всеукраїнської академії наук, а вже в 1921 році за його сприяння було створено Товариство дослідників української історії, писемності та мови в Ленінграді. З 1927 року він очолював Комісію давнього українського письменства, яка займалася питаннями складання бібліографії давніх писемних джерел та підготовки їх до друку, проводила пошуки інформації в архівах і бібліотеках щодо давньої та середньовічної літератури. Після припинення діяльності Товариства за

В. Перетцом зберігався статус почесного голови [3].

Наприкінці 1929 року на базі ВУАН (Всеукраїнська академія наук) було створено комуністичний партійний осередок, що розпочав широкомасштабні «чистки», у ході яких активно критикувалися представники старої інтелігенції, так звані буржуазні вчені, які відхилялися від лінії партійної ідеології. Боротьба з «українським буржуазним націоналізмом» відбувалася, зокрема, припиненням науковців, які працювали в галузі українознавства. Академік належав до когорти найбільш вороже налаштованих до радянської влади українських дослідників [7].

Політика згортання українізації супроводжувалася припиненням українознавчих досліджень у ВУАН, що виявлялося у зменшенні фінансування Комісії давнього українського письменства та здійсненні ідеологічного комуністичного тиску на співробітників Комісії, очільником якої був В. Перетц [3]. Переслідування дослідника було інспіровано партійними діячами ВУАН на початку 1930-х років, оскільки він належав до вчених, які виступали проти здійснення політичного впливу на наукову діяльність.

У ніч з 11 на 12 квітня 1934 року В. Перетца заарештували органи НКВС (Народний комісаріат внутрішніх справ) і направили на допити в Москву. Йому, зокрема, інкримінували справу, пов'язану з участю в контрреволюційній фашистській організації «Російська національна партія», що було згодом «доведено» сфальсифікованими матеріалами слідства та очними ставками [7]. В. Перетца засудили 16 червня 1934 року й відправили на три роки до Саратова. Звідти він уже не повернувся, позаяк клімат у цьому регіоні був шкідливий для його здоров'я. 22 грудня 1934 року дослідника виключили з Академії наук, а 23 вересня 1935 року він помер. Реабілітовано діяча було помертньо лише 9 липня 1957 року [3].

Єдиною відомою працею В. Перетца, яка стосується українського золотарства, є «Потиры Киево-Межигорского монастыря по данным 1877 года» 1905 року, у якій він опублікував всі описи зібраних ним потирів Києво-Межигірського монастиря. Найдавніший опис був датований 1777 роком, а останній – 1877 роком [3]. Але це все, що можна ска-

зати сьогодні про діяльність В. Перетца в плані дослідження ювелірної справи в Україні, оскільки повністю праця не збереглася через те, що з приходом радянської влади нищилася пам'ять про вченого. Усе, що збереглося донині, – це окремі фрагменти роботи, які наведені у праці Д. Щербаківського «Готичні мотиви в українському золотарстві» [9].

Життєвий і науковий шлях Д. Щербаківського. Д. Щербаківський (1877–1927) – український історик, археолог, музейник, мистецтвознавець, громадський діяч, дослідник пам'яток старовини. Народився в сім'ї сільського священника, який був відомим меценатом та добродійцем, свідомим українцем, товаришував з представниками української Старої громади. Батько дослідника часто дарував історичні цінні предмети церковного вжитку київським музеям [10].

Д. Щербаківський закінчив Третю київську гімназію з відзнакою, вищу освіту здобув у Київському університеті на історико-філологічному факультеті. Упродовж 1906–1910 років викладав історію в Умані, намагався залучити школярів до вивчення української народної творчості та етнографії. Учні називали Д. Щербаківського «пеліканом», позаяк уважали викладача милосердним та здатним на самопожертву. Під час археологічних розкопок науковець відкрив селище трипільської культури в с. Сушківка, зокрема було знайдено керамічні фігурки із зображеннями людей та звірів [10].

Наукова робота Д. Щербаківського на посаді завідувача етнографічного та історичного відділів у Київському художньо-промисловому й науковому музеї ім. Миколи ІІ принесла значні результати: зібрано близько 30 000 експонатів, серед яких були і ювелірні вироби церковного вжитку, упроваджено вивчення виробів декоративного мистецтва та дорогоцінного церковного начиння. Для вдосконалення вмінь він відвідав такі європейські міста, як Львів, Відень, Берлін, Дрезден, Мюнхен, Прагу, Краків, Венецію, Верону.

Під час Першої світової війни, перебуваючи на військовій службі в Галичині та на Буковині, Д. Щербаківський фотографував архітектурні споруди, знаходив ікони та оклади до них, а також твори декоративно-ужиткового мистецтва. Усі

ці матеріали надходили до Київського музею. Будучи на посаді командира гарматної батареї, він охороняв церковні об'єкти [6].

Д. Щербаківський став одним із засновників вищої мистецької освіти в Україні, першим ученим секретарем, почесним членом Української державної академії мистецтв, Українського наукового товариства в Києві, професором Інституту пластичних мистецтв, ініціатором створення Етнографічної секції, заступником голови Всеукраїнського археологічного комітету, засновником Київського етнографічного товариства [10].

У 1920-х роках Д. Щербаківський завідував історико-побутовим та етнографічним відділами Першого державного музею, викладав мистецтвознавчі курси «Студію» для аспірантів, читав курси українського народного мистецтва в Київському архітектурному інституті, Київському художньому інституті та Київському археологічному інституті.

У період революційних подій 1917–1920 років учений здійснював експедиції з метою порятунку ювелірних виробів та інших мистецьких творів із панських будинків, які планувалося знищити. У 1921 році під час вилучення предметів церковного вжитку під час Голодомору виступав проти вивезення з України срібних і золотих виробів, які були цінними експонатами в музейних колекціях. У 1922 і 1923 роках дослідник їздив до Москви задля повернення в Україну націоналізованих з українських церков золотарських виробів. Науковець повернув понад три тисячі речей.

У 1923 році з посади директора Київського історичного музею було усунуто М. Біляшівського; згодом його замінив голова музейно-виставково-екскурсійної секції Київської губполітосвіти А. Винницький. Почалися доноси на Д. Щербаківського з боку секретаря Є. Дзбановського і бібліотекаря А. Онищука [6].

Д. Щербаківський намагався привернути увагу громадськості до здійснення пограбувань, знищення українських культурних пам'яток та неналежного зберігання музейних експонатів. Науковець відчував себе однією із жертв радянського режиму, яку було заплановано знищити, тому на знак протесту вирішив вчинити самогубство [8].

Увечері 6 червня 1927 року він утопився в Дніпрі, не витримавши тиску та переслідувань. Розслідування щодо справи показало, що Д. Щербаківський був цілком здоровою людиною й інших причин, крім тиску радянської влади щодо роботи Історичного музею, для самогубства не було. Проте злочинців так і не покарали. Похорон ученого відбувся на території Києво-Печерської лаври, став мітингом протесту, адже під час нього виголошувалися «антирадянські» промови. Чимало учасників похорону було репресовано, а праці дослідника знищено.

Значну кількість виробів, що зберігаються сьогодні у філії Національного музею історії України (Скарбниця Національного музею історії України), було повернено в 1922 році Д. Щербаківським. Важливим фактором є те, що він не лише колекціонував пам'ятки сакрального мистецтва, але й атрибутував їх. Збереглися документи про церковні речі, виготовлені з дорогоцінних металів (кадила, дарохранильниці, оправы Євангелія тощо) [10].

Перший список українських золотарів з усіх міст України уклав саме Д. Щербаківський. Він містив ім'я золотаря; джерело, де було знайдено виріб; місто, у якому працював золотар; рік виготовлення виробу [10]. Уточнювальні записи різним чорнилом указують на те, що список укладався тривалий час. Імена золотарів подано без нумерації, рукопис не датовано. Приблизною датою укладання списку є кінець 1910-х – початок 1920-х років [6].

Збереглися три праці Д. Щербаківського, присвячені вивченню українського золотарства: «Готичні мотиви в українському золотарстві» (1924), «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» (1924) та «Оправки книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст.» (1926) [9; 8; 10]. Перша зазначена стаття вченого присвячена опису 8 предметів церковного вжитку, які було виготовлено українськими майстрами, що проживали на Правобережній Україні (Scherbakivskiy, 1924). У статті «Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні» було описано та атрибутовано 10 оправ до Євангелій, які виконували львівські й київські майстри в XVI–XIX ст. [8].

У розвідці «Оправки книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст.» описа-

но проблеми атрибуції ювелірних виробів XVII–XVIII ст., зокрема щодо встановлення походження цих предметів. Науковець зауважив, що пам'яток українського золотарства збереглося відносно «...дуже небагато, до того ж ціла низка найвидатніших пам'яток українського золотарства, а особливо з XVI–XVII ст., не кажучи вже про раніші, не має жодного клейна, не має підпису майстра або таких написів, щоб ствердили вони українське походження їх» [10].

Причиною цього, на думку автора, став великий попит на золотарські вироби в Україні в XVI–XVII ст. Це призвело до того, що місцеві майстри не могли задовольнити потреб покупців, тому безліч золотих речей доводилося завозити із Заходу. Слід відзначити, що в цій статті було описано та атрибутовано 18 оправ до Євангелій, що виконувалися київськими майстрами впродовж XVII–XVIII ст.

Варто також зауважити, що всі вказані роботи було проілюстровано. У них дослідник додав зображення описаних та атрибутованих ним окладів до Євангелій, чим значно полегшив науково-дослідницьку діяльність майбутнім науковцям. Загалом науковцем було додано до своїх робіт зображення 12 ювелірних виробів церковного вжитку XVI–XVIII ст. (потири, дарохранильниці, кадила, хрести) та 36 окладів до Євангелій XVI–XIX ст., виконаних майстрами, які проживали на території Правобережної України [6].

У 1920-х роках Д. Щербаківський склав список київських золотарів. Саме з нього можна отримати інформацію не лише про майстрів, але й про функціонування першого срібного (золотарського) цеху в м. Києві. Можна дізнатися і про кількість ювелірних виробів (близько 1000 одиниць), що зберігалися в етнографічному відділі Першого державного музею в 1926 році. У складеному списку дослідник зафіксував 28 імен київських ювелірів XVI–XIX ст. [10].

Це були перші ґрунтовні роботи про розвиток українського золотарства в XVI–XIX ст. Проте зі звітів за 1910-ті роки Київського художньо-промислового і наукового музею імені государя імператора Миколи Олександровича та інвентарної книги Київського музею старожитностей і мистецтв 1898–1914 років видно, що початок дослідження ювелірних виробів почав-

ся раніше. За період 1898–1914 років було зібрано та описано у Волинській губернії понад 100 ювелірних виробів церковного вжитку, виконаних у XVII–XVIII ст. [6].

Також відомо, що в 1921–1922 роках під виглядом збору коштів для допомоги голодуючим радянською владою вилучалися із храмів предмети із золота і срібла, оздоблені коштовним камінням. Однак у 1922 році, завдяки Д. Щербаківському, який на той час був завідувачем історико-побутового та етнографічного відділів Першого державного музею, вдалося повернути до України незначну частку з вилучених церковних цінностей – близько 3200 ювелірних виробів, що мали історичне чи художнє значення [10].

Життєвий і науковий шлях М. Петренка. М. Петренко (1910–1985) – український мистецтвознавець, дослідник у галузі декоративно-ужиткового мистецтва, учасник німецько-радянської війни [4]. У 1950 році завершив навчання в Київському педагогічному інституті, після чого завідував історичним відділом в Києво-Печерській лаврі. Згодом виконував функції заступника директора з наукової роботи Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Також обіймав посаду директора Музею книги та друкарства України (1972–1973). Життя науковця обірвалося 4 липня 1985 року [6].

Основною заслугою дослідника стала фундаментальна праця під назвою «Українське золотарство XVI–XVIII століть». Зокрема, у роботі автор виділив три основні етапи українського золотарства: 1) становлення (XVI – перша половина XVII ст.); 2) розквіт (друга половина XVII ст. – перша половина XVIII ст.); 3) поступовий занепад (друга половина XVIII ст.).

М. Петренко наголосив, що в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. після успішного завершення національно-визвольної боротьби ювелірне ремесло почало активно розвиватися саме в Києві. Піднесення монументально-декоративного та прикладного мистецтва, у тому числі й золотарства, відбувалося під час постійного будівництва світських та культових споруд. У цей період зріс художній рівень виробів, виготовлених за допомогою технологій металообробки. Скажімо, композиції стали більш чіткими та яскравими, а пропорції гармонійними. Збільшився асортимент виробів, а також зріс попит на

оздоблення продукції, зокрема гербами, дарчими написами та підписами майстрів.

Акцентовано увагу на тому, що в 1670–1680-х роках активно розвивалося церковне ювелірне ремесло, що помітно за оправами Євангелій, оздобленням ікон, великих і церковних престолів. Такі вироби вражали технікою карбування, інтенсивною позолотою, поєднанням пластики та орнаментів. Активно використовувалися рослинні мотиви: розмаїті, пишні, дрібні. Карбування виконувалося високого і низького рельєфу із застосуванням контрастного чергування відкритого срібла та позолочених частин.

Пам'яток світського ювелірного ремесла збереглося не так багато (чарки-ковпачки з гербами, що використовувалися в колі козацької старшини та вищого духовенства, тарелі різної форми, срібні столові ложки, свічники та хатні прикраси). Коштовним камінням оздоблювали емблеми влади (булави, пірначі).

Друга половина XVII – перша половина XVIII ст., на думку М. Петренка, характеризувалася розвитком бароко. Використовуючи форми західного стилю, українські митці вкладали власне бачення світу. Барокові образи були живими та спокійними без екзальтації, декоративне мистецтво цього часу не переходило межі еkleктичної розкоші. Присутня життєрадісність, а не патетичність, щедрі форми мали зрозумілу композицію [4].

Отже, дослідження українського золотарства відіграло важливу роль для відновлення історичної справедливості та мистецького фонду України. Зібрані матеріали щодо цієї теми показали необхідність вивчення життєвого й наукового шляху науковців як інструмента для збору історичних даних про різні артефакти. Завдяки роботам українських діячів радянського часу було збережено багато виробів матеріальної культури українців та зафіксовано порушення, які здійснювалися в культурній площині.

Обговорення

Розглянувши життєвий і науковий шлях дослідників українського золотарства та задля подальшого детального вивчення ювелірної справи в Україні авторка статті вважає важливим виокремити основні тези, які трапляються у працях вищезгаданих науковців:

– Розглядаючи наукові здобутки щодо українського золотарства, необхідно зацентувати увагу на тому, що початок активного розвитку київського золотарства припав на другу половину XVII ст. – першу половину XVIII ст.

– Основними техніками на українських землях, згідно з науковими даними, були плавлення, кування, лиття, витягування дроту, а для оздоблення активно використовували практики золочення, гравіювання, карбування, емалювання, чорніння виробів.

– Про торгівлю активність на території України впродовж XVI–XIX ст. свідчить той факт, що золотарські вироби в країну почали активно завозити із XVI ст., зокрема із Західної Європи, коли попит на ювелірні товари значно зріс, а місцеві майстри не могли повністю задовольнити потреб місцевого населення.

– Дослідження світських ювелірних виробів українцями в радянський період показало, що використання артефактів матеріальної культури слугувало підтвердженням соціального статусу – старшини та вищого духовенства.

– Вивчаючи ювелірну справу на теренах України можна зауважити, що використання предметів, виготовлених із дорогоцінних матеріалів, свідчило про високий рівень соціалізації в суспільстві.

– Предмети української матеріальної культури відображають насамперед історичні, соціальні та політичні фактори впливу на мистецтво й настрої суспільства в певному історичному періоді: від міфології до церковних алюзій, від декоративно-ужиткового мистецтва до оздоблення зброї.

– Результати дослідження наукового доробку щодо українського золотарства підтвердили, що вивчення матеріальної культури та ювелірного мистецтва неможливе без осмислення соціальної, історичної та політичної ситуації в країні і світі.

– Дослідження наукового життя у XX ст. підтвердили, що одним із найбільш важливих напрямів розвитку обробки благородних металів стало церковне ремесло (оправи Євангелій, оздоблення ікон та церковних престолів).

– Серед прикрас, виготовлених українськими золотарями, були також золоті та срібні жіночі прикраси (ланцюжки, каблучки, сережки, діадеми).

– Українське золотарство, згідно з розглянутими науковими здобутками, продемонструвало значний історичний шлях від становлення (XVI–XVII ст.), розквіту (XVII–XVIII ст.) до поступового занепаду (друга половина XVIII ст.) ювелірного мистецтва.

– Історична реконструкція артефактів показала, що українська культура була включена в різні глобальні процеси, зокрема в плані торгового обміну, відтворення алюзій на світові міфологічні сюжети, залучення різних практик обробки металів тощо.

– Практика вивчення фонду українських наукових робіт свідчить про те, що багато церковних цінностей та ювелірних виробів було викрадено радянською владою; точна кількість вивезених предметів, що мають історичне та культурне значення, не встановлена.

Дослідження українського золотарства в радянські часи підтвердило, що здійснення детального та відкритого аналізу культурних артефактів стало можливим лише після здобуття Україною незалежності, тому безліч фактів залишаються нез'ясованими.

Отже, більшість наукових досліджень побудована на вивченні ювелірного мистецтва в давні часи в різних культурних осередках та дослідженні умов, у яких розвивалися різні технології обробки дорогоцінних металів. Варто зазначити, що часто увагу привертають проблеми, пов'язані із соціальними та економічними моделями, які існували в різні історичні періоди. Робіт, які б вивчали хронологію процесу фіксації наукових здобутків у певній країні, дуже мало.

Висновки

Здійснення фізичного й морального тиску радянською владою на дослідників українського золотарства та ліквідація їхніх праць призвели до подальшого тотального винищення української еліти. Оскільки багато наукових доробків українських учених радянського періоду не збереглося, неможливо повністю визначити проблематику історіографії дослідження розвитку ювелірної справи як культурного явища на території України в XVI–XIX ст. Проте ті праці, які збереглися, є неоцінним вкладом у дослідження українського золотарства загалом та допомагають і нині

науковцям проводити свої дослідження в галузі історії ювелірної справи.

Розвиток українського наукового життя постійно контролювався радянської владою, саме тому здійснення незалежної діяльності в галузі культури було неможливим. Однак дослідники намагалися порушувати важливі питання, пов'язані з українським золотарством, повертати втрачені культурні пам'ятки та описувати предмети матеріальної культури, спираючись на історичні факти. Праці українських учених, які збереглися, є вагомими історіографічними дослідженнями. Проте через відсутність повноцінної джерельної бази дослідження у зв'язку з не-

гативним впливом радянської влади необхідно пам'ятати, що повноцінну картину щодо розвитку ювелірної справи в Україні отримати складно. Тож завданням для майбутніх науковців є чітке окреслення проблем дослідження українського золотарства і шляхи їх вирішення.

У майбутній науковій перспективі важливими також будуть такі напрями, як вивчення нових артефактів матеріальних культур по всьому світі; фіксація результатів історіографічних та хронографічних досліджень; проведення наукових експертиз, пов'язаних із золотарством; дослідження наукових здобутків щодо культурно-історичних явищ у ювелірній галузі.

Джерела та література

1. Барбалат О. В., Школьна О. В. Візантійсько-києворуські емальєрні традиції у дизайні сучасних ювелірних виробів України. *Мистецтво та дизайн*. 2020. № 2. С. 14–26. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Barbalat_Oleksandra/Vizantiisko-kyievoruski_emalierni_tradytsii_u_dyzaini_suchasnykh_iuvelirnykh_vyrobiv_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=4c06us38g90m420gh0e9adhvs0. DOI: 10.30857/2617-0272.2020.2.1.
2. Кухтій О. Українське авторське ювелірство як об'єкт соціокультурного впливу радянської влади в 1917–1929 рр. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2020. № 4 (32). С. 74–80. URL : <http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1379>. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.14>.
3. Перетц В. Н. Потиры Киево-Межигорского монастыря по данным 1777 г. Окрема відбитка з журналу «Археологическая летопись Южной России». Київ, 1905. № 1–2. С. 8. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000258>.
4. Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. : монографія. Київ : Наукова думка, 1970. 208 с. URL : https://shron1.chtyvo.org.ua/Petrenko_Mark/Ukrainske_zolotarstvo.pdf.
5. Столяр М. С., Соломко І. П., Опанасюк О. П. Міфологічні істоти з творів києворуського золотарства у сучасному декоративно-прикладному та образотворчому мистецтві України. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич, 2022. № 54 (2). С. 109–116. URL : https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41985/1/M_STOLIAR_I_SOLOMKO_O_OPANASIUK_APHN.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-16>.
6. Фрасинюк О. Н. Українські золотарі XVI–XVIII століть у дослідженнях Д. М. Щербаківського. *Архіви України*. 2016. № 5–6. С. 336–347. URL : <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/27.pdf>.
7. Шаповал А. І. Переслідування академіка В. М. Перетца та критика його філологічної школи на початку 1930-х років (за архівними документами). *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2020. Вип. 25. С. 52–68. URL : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003998>. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.25.052>.
8. Щербаківський Д. Золотарська оправа книжки в XVI–XIX ст. на Україні. *Труди Українського наукового інституту книгознавства*. Київ, 1924. 15 с. URL : <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=913>.
9. Щербаківський Д. Готичні мотиви в українському золотарстві (з ілюстраціями). *Україна : наук. трьохмісячник українознавства*. Київ : Держ. вид-во України, 1924. Кн. 4. С. 3–11. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009001>.
10. Щербаківський Д. Оправи книжок у київських золотарів XVII–XVIII ст. *Труди Українського наукового інституту книгознавства*. Київ, 1926. 52 с. URL : https://uartlib.org/downloads/SherbOprava1926_uartlib.org.pdf.
11. Riello G. The «Material Turn» in World and Global History. *Journal of World History*. 2022. № 33 (2). P. 193–232; URL : <https://muse.jhu.edu/article/857605>. DOI: <https://doi.org/10.1353/jwh.2022.0019>.
12. Rostad I. M. The Language of Jewellery. Dress-accessories and Negotiations of Identity in Scandinavia c. AD 400-650/700. *Norske Oldfunn XXXII*. Oslo : CAPPELEN DAMM AKADEMISK, 2021. 339 p. URL :

<https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/132>. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.132>.

13. Simpson E. A Perfect Imitation of the Ancient Work – Ancient Jewelry and Castellani Adaptations. *The Castellani and Italian Archaeological Jewelry*. New York : Bard Graduate Center, 2004. P. 201–226. URL : <https://www.bgc.bard.edu/research-forum/articles/287/a-perfect-imitation-of-the>.

References

1. BARBALAT, Oleksandra, Olha SHKOLNA. Byzantine –Kyiv-Rus Enamel Traditions in the Design of Modern Ukrainian Jewelry. In: Maryna KOLOSNIChENKO, ed.inchief, *Art and Design: Art History. Technical sciences: A Scientific Professional Journal*. Kyiv: Kyiv National University of Technologies and Design, 2020, no. 2, pp. 14–26 [online]. Available from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Barbalat_Oleksandra/Vizantiisko-kyievoruski_emalierni_tradytsii_u_dyzaeni_suchasnykh_iuvelirnykh_vyrobiv_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=4c06us38g90m420gh0e9adhvs0 [in Ukrainian]. DOI: 10.30857/2617-0272.2020.2.1.

2. KUKHTII, Oksana. Ukrainian Author's Jewelry as an Object of Socio-Cultural Influence of the Soviet Authority in 1917–1929. In: Janusz NICZYPORUK, chairman of editorial board. *Knowledge, Education, Law, Management*. Lublin: Institute of Public Administration Affairs in Lublin, 2020, no. 4 (32), vol. 1, 74–80 [online]. Available from: <http://kelmczasopisma.com/viewpdf/1379> [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.4.1.14>.

3. PERETTS, Vladimir. Chalices of the Kyiv-Mezhyhirya Monastery according to the Data of 1777. In: Mykola BILASHIVSKYI, ed., *Archaeological Chronicle of Southern Russia*. Kyiv, 1905, no. 1–2 (a separate copy), pp. 24–29 [online]. Available from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000258>. [in Russian].

4. PETRENKO, Mark. *Ukrainian Goldsmithing of the XVth–XVIIIth Centuries*. Kyiv: Scientific Thought, 1970, 208 pp. [online]. Available from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Petrenko_Mark/Ukrainske_zolotarstvo.pdf [in Ukrainian].

5. STOLIAR, Maksim, Iryna SOLOMKO, Oleksandr OPANASIUK. Mythological Creatures from the Works of Kyiv-Rus Goldsmiths in Modern Decorative-and-Applied Arts and Fine Arts of Ukraine. In: Mykola PANTIUK, Andrii DUCHNYI, Vasyl ILNYTSKYI, Ivan ZYMOMRIA, editors-compilers. *Current Issues of the Humanities: An Intercollegiate Collection of Research Papers of Young Scholars of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*. Drohobych: Helvetica, 2022, iss. 54, vol. 2, pp. 109–116 [online]. Available from: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41985/1/M_STOLIAR_I_SOLOMKO_O_OPANASIUK_APHN.pdf [in Polish]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-16>.

6. FRASYNIUK, Olha. Ukrainian Goldsmiths of the 16th–18th Centuries in the Studies of Danylo Shcherbakivskiy. In: Tetiana BARANOVA (ed.inchief). *Archives of Ukraine: A Theoretical and Practical Journal*. Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping. Kyiv, 2016, no. 5–6, pp. 336–347 [online]. Available from: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/27.pdf> [in Ukrainian].

7. SHAPOVAL, Andrii. Persecution of the Academician Volodymyr Perets and Criticism of His Philological School in the Early 1930s (Based on Archival Documents). In: Larysa BURIK, ed.inchief, *Manuscript and Book Heritage of Ukraine: Archeographic Studies of Unique Archival and Library Funds*, 2020, no. 25, pp. 52–68 [online]. Available from: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003998> [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/rksu.25.052>.

8. SHCHERBAKIVSKYI, Danylo. *Goldsmiths' Book-Covers in the XVIth–XIXth Centuries in Ukraine*. Kyiv: Ukrainian Scientific Institute of Bibliography, 1924, 15 pp. [online]. Available from: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=913> [in Ukrainian].

9. SHCHERBAKIVSKYI, Danylo. Gothic Motifs in Ukrainian Goldsmithing (With Illustrations). In: Mykhaylo HRUSHEVSKYI, ed., *Ukraine: A Scientific Quarterly of Ukrainian Studies*. (A body of the Historical Section of the All-Ukrainian Academy of Sciences (former Ukrainian Scientific Society in Kyiv). Kyiv: State Publishing House of Ukraine, 1924, bk. 4 (10), pp. 3–11 [online]. Available from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0009001> [in Ukrainian].

10. SHCHERBAKIVSKYI, Danylo. *Book-Covers of XVIIth–XVIIIth Century Kyiv Goldsmiths*. Kyiv: Ukrainian Scientific Institute of Bibliography, 1926, 52 pp. [online]. Available from: https://uartlib.org/downloads/SherbOprava1926_uartlib.org.pdf [in Ukrainian].

11. RIELLO, Giorgio. The “Material Turn” in World and Global History. In: Fabio LOPEZ-LAZARO, ed., *Journal of World History*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2022, vol. 33, no. 2, pp. 193–232 [online]. Available from: <https://muse.jhu.edu/article/857605> [in English]. DOI: <https://doi.org/10.1353/jwh.2022.0019>.

12. RØSTAD, Ingunn Marit. *The Language of Jewellery. Dress-Accessories and Negotiations of Identity in Scandinavia, c. AD 400–650/700. (Norske Oldfunn XXXII Series)*. Oslo: CAPPELEN DAMM AKADEMISK, 2021, 339 pp. [online]. Available from: <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/132> [in English]. DOI: <https://doi.org/10.23865/noasp.132>.

13. SIMPSON, Elizabeth. A Perfect Imitation of the Ancient Work – Ancient Jewelry and Castellani Adaptations. In: Susan WEBER SOROS, Stefanie WALKER, eds. *The Castellani and Italian Archaeological Jewelry*. Published for The Bard Graduate Center for Studies in the Decorative Arts, Design, and Culture, New York. New Haven and London: Yale University Press, 2004, pp. 201–226 [online]. Available from: <https://www.bgc.bard.edu/research-forum/articles/287/a-perfect-imitation-of-the> [in English].

Надійшла / Received 28.09.2022

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 25.11.2022